

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra logiky

Bakalářská práce

Josef Jelačič

Následování pravidla

Rule-following

Poděkování

Rád bych poděkoval prof. PhDr. Petru Kotátkovi CSc. za jeho konzultace, přednášky a publikace, které mě motivovaly k zamyšlením se nad rozličnými tématy, v neposlední řadě také právě za vedení této práce. Dále bych rád poděkoval své rodině za přízeň a vzdělání, kterého se mi díky ní dostalo a bez něhož by tato práce nemohla vzniknout.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Josef Jelačič

Abstrakt:

Následování pravidla není možné bez nějaké externí rozhodčí instance, která může zhodnotit, jestli někdo (jiný než on sám) jedná s pravidlem ve shodě či v rozporu. Kolem tohoto tvrzení práce srovnává různé úhly pohledu na problematiku „rule following“ a fixování významu. Postupně se propracovává k teoriím explicitně postaveným na sociální interakci a psychologických pojmech, kde se svět mnohem více rozebírá dle jazykového citu jednotlivce, spíše než k jednotné objektivní teorii významu, která dokáže jasně rozhodnout, co správné je a co nikoliv. Nastřádané poznatky jsou potom využity v myšlenkovém experimentu, který se pokouší nastínit ideu světa fungujícího na bázi relativně souvisejících procesů, odehrávajících se na různých úrovních vnímání, a také poukazuje na možnost vytvoření složitých struktur na základě opakování jednoduchých a zřejmých pravidel.

Klíčová slova: pravidlo, jednání, neurčitost, význam, společenství, Wittgenstein

Abstract:

Following any rule is not possible without some external instance of a jury that can evaluate if anyone (other than himself) acts according to a rule or against it. This work compares different perspectives on the issue of "rule following" and bounding a meaning. It progressively elaborates toward the theories explicitly built on social interaction and psychological terms, where the world is much more analysed by linguistic feeling of an individual, rather than towards a single objective theory of meaning that can clearly decide what is right and what is not. Accumulated findings are then used in the mind experiment that attempts to outline the idea of the world operating on the basis of relatively related processes taking place at different levels of perception, and to point out the possibility of creating complex structures based on the repetition of simple and obvious rules.

Keywords: rule, action, indeterminacy, meaning, community, Wittgenstein

Obsah

Úvod	7
1. Analýza Wittgensteinova přístupu	9
1.1 Fixace pravidla	9
1.1.1 Číselné řady	9
1.1.2 Kripkeho pojetí	10
1.1.2 Předefinovaný postup – předpis	12
1.1.3 Jazyková pravidla	13
1.2 Zdroje účinnosti pravidel	15
1.3 Schopnost normativně regulovat jednání	18
1.4 Kripkeho interpretace a připomínky	19
2. Konfrontace s Quinem a Davidsonem	21
2.1 Nevyčlenitelnost významu	21
2.1.1 Konfrontace s Wittgensteinem	22
2.2 Nevymezitelnost reference	22
2.2.1 Konfrontace s Wittgensteinem	25
2.3 Neurčitost překladu	26
2.3.1 Konfrontace s Wittgensteinem	26
2.4 Davidsonova radikální interpretace	28
2.4.1 Konfrontace s Wittgensteinem	30
3. Kritické myšlenky jednání podle pravidla	32
3.1 Neurčitost“ obecné shody v jednání	32
3.2 Zavržení nekonečných regresů	34
3.2.1 Úroveň identifikace	35
3.2.2 Rozlišovací schopnost	36
3.3 Psychologický náhled	37
3.3.1 Nevědomí	37

4. Alternativní konstituce světa	39
4.1 Rozlišení procesů – „věcí, které se dějí“	39
4.1.1 Stálost abstraktních idejí	40
4.2 Svět jako fraktální struktura	41
Závěr	44
Seznam použité literatury	45

Úvod

Náš lidský svět je plný pravidel, společenských pravidel, jazykových pravidel, pravidel her či pravidel komunikace. Co však vůbec znamená následovat nějaké pravidlo? Podle čeho rozlišujeme, že nějaké pravidlo následujeme, či že jednáme v rozporu s ním? A jsme vůbec schopni rozlišit, jestli podle nějakého pravidla jednáme? Tak, jako na začátku každé filozofické úvahy, je i zde mnoho otázek. Na některé snad nalezneme odpověď u filozofů, kteří těmto otázkám věnovali část své svého životního díla, a na některé se pokusíme najít odpověď sami.

Slovo *pravidlo* má v latině hned čtyři ekvivalenty: *Norma* jako úhlednice či míra, tedy jakési vodítko, *normalis* lze přeložit jako *pravoúhlý* či jak se samo nabízí, *normální*. *Regula*, jímž se rozumí *pravítko*. *Formula*, což označuje *předpis* nebo *zásadu*. A posledním je *canon*, který znamená doslova *řád*. V následujících kapitolách se postupně dotkneme snad všech těchto souvisejících významů.

Filozofem, který přivedl problematiku následování pravidla („rule following“) na pole filozofických diskuzí byl jeden z největších filozofů dvacátého století, Ludwig Josef Johann Wittgenstein. Poznámky, které se zabývaly právě pravidly, bohužel vyšly až po jeho smrti roku v publikaci známé jako *Filozofická zkoumání*.

O důležité znovuoživení tohoto tématu se v devadesátých letech postaral jeden ze současných velikánů, americký filozof a logik Saul Kripke, který svou (mnohdy kritizovanou) interpretaci problému sepsal v knize *Wittgenstein on Rules and Private Language*.

Wittgenstein se skrze pravidla fixující jednání proklesl k typickým tématům analytické filozofie, k jazyku jako určujícímu rámci poznání. Jeho úvahy o fixování významu promluv lze konfrontovat s tezemi o neurčitosti dalšího velkého amerického filozofa a logika Willard V. O. Quina a následnými úvahami o radikálním překladu Quinova žáka Donalda Davidsona.

Avšak cílem této práce není pouze čerpat z hojných zdrojů analytické filozofie, ale pokusit se o určitý přesah i do dalších diskursů a přiblížit některé myšlenkové experimenty dnešnímu jazyku a světu. V návaznosti na vývoj tématu, bych se rád dotkl Freudovi psychoanalýzy, jejíž část aplikuji na řešení některých problémů.

Na konci této práce se pokusím pomocí myšlenkových experimentů formulovat ontologickou hypotézu, která se v určitých bodech shoduje s některými myšlenkami

zmíněných filozofů. A opět, stejně jako u dalších filozofických prací, i zde vyvstanou nové otázky, po jejichž odpovědích budeme moci dále pátrat.

1. Analýza Wittgensteinova přístupu

Wittgenstein ve svých pozdních úvahách v rámci Filosofických zkoumání nastínil problém "rule following", tedy následování pravidla. Jde obecně o úvahy o tom, co vůbec znamená následovat či řídit se nějakým pravidlem, jak lze nějaké jednání dle pravidla zachytit a do jaké míry se člověk daným pravidlem řídí.

Asi nejvýznamnější z jeho úvah o pravidlech je poukázání na paradox, který jednání dle pravidla doprovází. Wittgenstein formuloval paradox následovně:

„Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání.“¹

Z Wittgensteinových úvah vyvstaly tři základní otázky týkající se jednání podle pravidla. První z nich je způsob, jak je vůbec možné nějaké pravidlo fixovat. Další se ptá po zdrojích účinnosti nějakého pravidla a ve třetí naráží na schopnost normativně regulovat jednání.

V následující pasáži budou rozebrány právě tyto tři aspekty problematiky "rule-following".

1.1 Fixace pravidla

1.1.1 Číselné řady

Ve *Filosofických zkoumáních* se jako příklad fixace pravidla objevuje přibližně následující příklad:

Učitel učí žáka vytvářet číselné řady. Na základě pokynu, který má formu "+ n", vypisuje řady, které mají formu 0, n, 2n, 3n atd." V případě posunu "+ 1", tedy přičítej jedničku, je míněno vytvořit řadu čísel 0,1,2,3,... Pro jednoduchost předpokládejme, že učitel s žákem procvičoval tento pokyn na celé řadě čísel od 0 do 1000, tak, že žák bezchybně vytvářel dané řady. Teď v případě, kdy dá učitel žákovi pokyn "+ 2", tedy

¹ L. Wittgenstein: *Filosofická zkoumání*. Str. 102

přičítej dvojku, žák bude "správně" postupovat až do čísla 1000, ale nadále bude pokračovat 1004, 1008, 1012.

V tuto chvíli by učitelova reakce patrně byla: "Přestaň, je to špatně! Proč teď přičítáš čtyřku, když jsi měl přičítat dvojku, vždyť jsem ti to tolikrát ukazoval."

Žák v tuto chvíli nicméně může namítat, že si z dosavadní zkušenosti myslel, že pravidlo, podle kterého má řadu čísel vytvářet zní "Přičítej až do 1000 vždycky 2, do 2000 vždycky 4, do 3000 vždycky 6, atd."²

Neexistuje důvod, proč by žák nemohl interpretovat učitelovo zadání právě takto. Tím, že učitel žákovi předvedl konečnou řadu čísel, nemohl postihnout celý nekonečný zbytek rozvoje oné řady, který se nachází za horizontem.

Způsobů, kterými se dá pokračovat v rozvoji číselné řady, potom, co nám někdo předvede její konečný úsek, je stále nekonečně mnoho. Pokud nám někdo předloží úsek číselné řady, bude tento úsek patrně konečný.

Můžeme si vymyslet například následující hru. Položím před někoho papír, na který napíšu řadu čísel například 1 2 3 5 7 13 17 19 23 ... a řeknu mu, že jsem na druhou stranu napsal pravidlo, podle které je řada čísel vytvořena: vypisuj prvočísla do 51 a od 51 vypisuj násobky dvojky. Pokud dokáže dopsat do stovky číselnou řadu podle toho pravidla (pravidla skrytého na druhé straně papíru), odevzdám mu celý obsah mé peněženky. Pokud subjekt rozpozná, že se jedná o posloupnost prvočísel, patrně v tomto bude pokračovat až do stovky. Nicméně šance, že by se dotyčný dokázal trefit přesně do tohoto určení, je ještě mnohem menší, než vyhrát jackpot v loterii.

1.1.2 Kripkeho pojetí

Tento problém se ale netýká jen číselných řad. Představme si například pravidla nějaké hry, kupříkladu šachů. Pravidla hry jasně říkají, že když hráč nemůže učinit tah, kterým by v příštím kole zachránil svého krále, prohrává hru. Toto pravidlo je neodmyslitelně spojeno s šachy. Jednou z otázek samozřejmě zůstává, nakolik se podílí na definování této hry.³ Podle tohoto pravidla se řídí hráči již od počátků této hry.

² L. Wittgenstein: Filosofická zkoumání. Str. 95

³ Nesouhlasím s tvrzením, že pokud se upraví pravidla nějaké hry, automaticky se jedná o hru jinou. Například by to znamenalo, že pokaždé, když se upraví pravidla nějaké olympijské hry, museli bychom sebrat medaile všem předchozím vítězům, protože oni je získali za "jinou hru" než se na jejich oceněních

Řekněme tedy, že: (definice prohry č. 1) hráč prohrává hru, právě tehdy a jen tehdy když 'nemůže učinit tah, kterým by v příštím kole zachránil svého krále (pro zjednodušení si odmysleme případ, když by hráč hru vzdal).

Když uvážíme, že se hráči tímto pravidlem řídí od vzniku této hry, a řekneme, že odedneška platí například, že (definice prohry č. 2) hráč prohrává hru právě tehdy a jen tehdy, když ztratí poslední figurku, ať je jakákoli, dostáváme se do podobné situace.

Není důvod, proč bychom nemohli interpretovat pravidlo prohry v šachu způsobem, že do včerejška hráč prohrál ve smyslu (1) a odedneška hráč prohrává ve smyslu (2) nebo dokonce, že od zítřka hráč prohraje ve smyslu (3), ať už je (3) cokoliv. Opět se zde nachází nekonečně mnoho možných způsobů a konečně mnoha okamžiky na časové ose není možné fixovat cokoliv natolik stálého, aby to muselo platit věčně.

Pokusme se příklad s pravidlem prohry ještě trochu zjednodušit. Dejme tomu, že existují dvě podobné hry, "šachy" a "šaky", jediný rozdíl v těchto hrách je ten, že zatímco v "šachu" hráč prohraje ve smyslu prohry (1), v "šaku" lze prohrát do padesáté minuty hry ve smyslu prohry (1) a počínaje padesátou minutou lze prohrát už jen ve smyslu prohry (2). Pokud tedy hra nebude trvat alespoň padesát minut, nelze z vnějšku s jistotou určit, zdali dva hráči hrají "šachy" či "šaky".

Saul Kripke tento jev popsal na příkladu používání operace sčítání (+). Dejme tomu, že se dítě učí sčítat čísla a už dokáže úspěšně aplikovat sčítání na všechna čísla menší než 57. Nemůžeme si však být jistí, zda se namísto užívání operace "plus" nenaučilo dítě používat operaci "quus" ('+'). „Quus“ se na číslech menších než 57 chová jako „plus“, ale u čísel větších než 57, se už vždy výsledek rovná 125.

Tedy, vyjádřeno rovnicí:

$$x' + 'y = \begin{cases} 125, \text{ pokud } x > 57 \text{ nebo } y > 57 \\ \text{součet } x \text{ a } y \text{ ve smyslu plus, jinak} \end{cases}$$

Dokud se žák nepřehoupne přes hranici čísla 57, nelze jednoznačně určit, jestli se řídí pravidlem užívání "plus" nebo "quus". Stejně tak, pokud si hranici, kdy se v "šaku" začne prohrávat jiným způsobem, posuneme dostatečně daleko, nebudeme nikdy schopni určit, jakou hru vlastně hrajeme.

píše. Domnívám se proto, že je v pořádku hru s poupravenými pravidly stále považovat za tutéž, dokud je zachována její základní forma.

1.1.2 Předefinovaný postup – předpis

Způsobem, jak se ohradit proti podobnému vymezení pravidla, je explicitně vyloučit podobnou budoucí změnu.

Co se stane v případě, že někdo stanoví pravidlo například takto, "1.) začni na 0; 2.) přičti 2; 3.) opakuj 2.) stále dál" Jistě stejně jako v původním příkladu s tvorbou číselných řad bychom neřekli, že zadavatel míní každý samotný člen řady, nicméně v tomto případě je jasně stanoveno, že hranice, za kterou by bylo možné ohradit se proti postupu je v nekonečnu, jelikož, kdykoliv přičteš jak cokoliv jiného než dvojku, bude to v rozporu s takto zadaným pravidlem.

Můžeme pravidlo ukotvit nějakou rozšířenější formulací, jako například přičítej vždy 2. Nebo přesněji můžeme zadat požadavek jako v případě algoritmu, takže se po dokončení jednoho kroku automaticky přesuneme na krok další, který se následně provede:

1. Přičti k 0 číslo 2, "výsledek" si zapamatuj
2. Přičti k předchozímu "výsledku" číslo 2, nový výsledek si zapamatuj jako "výsledek"
3. Nadále opakuj krok č. 2

Může se zdát, že podobný přístup je přeci zřejmý a takto fixované pravidlo je argumentem proti dalšímu rozebírání problému. Nicméně to, čeho jsme se v tuto chvíli dopustili, je, že jsme pro fixaci pravidla přičítání dvojky použili pravidlo další a to jednoduše pravidlo průchodu algoritmu, (popřípadě pravidlo pokračování do nekonečna). Při vysvětlování toho, jak takový algoritmus probíhá, bychom se určitě dopustili téhož a využili nějaké další pravidlo, kterým bychom podložili část svého výkladu. Dostáváme se tu tedy k problematickému nekonečnému regresi, který bych označil jako regres do šířky, jelikož na sebe pravidla navazují jedno po druhém, jak se snaží přiblížit následující schéma⁴.

⁴ Rozlišení do hloubky/šířky by mělo odpovídat standardnímu rozlišení průchodu grafu

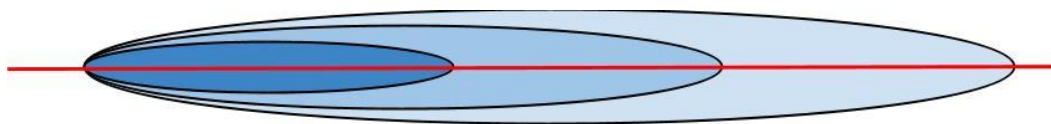

Schéma 1: Regres pravidel do šířky

Schválně se zde ještě pokouším nezabíhat do dalších úrovní a poukazuji na návaznost čistě lineární, nezahrnující v sobě všechny variace.⁵

V doposud popsaných případech je tedy zachycena pouze svrchní vrstva problematiky. Pro určení nějakého pravidla mohu samozřejmě využít pravidel více než jedno. Jelikož v tomto případě připomíná rozpoznání/rozkličování všech užitých pravidel rozvíjející se strom, označil bych jej za regres do hloubky. Přibližné schéma by vypadalo nějak takto:

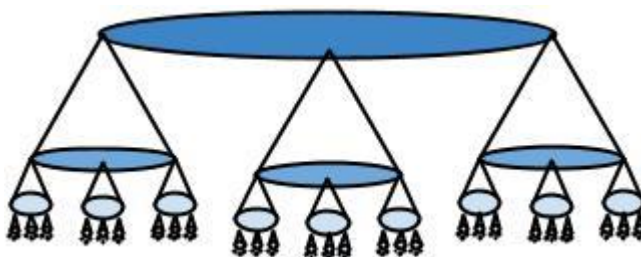

Schéma 2: Regres pravidel do hloubky

Touto jednoduchou vizualizací se snažím poukázat na fakt, že návaznost kauzálních dějů není nutně lineární, ba právě naopak. Je nemožné najít případ, kde bychom mohli jasně říct, že jsme se řídili právě jedním pravidlem a nikoliv vícero různými. K tomuto tématu se ale opět vrátím až ve čtvrté kapitole této práce.

1.1.3 Jazyková pravidla

Na tomto místě si navíc připustíme, že veškerá zmíněná pravidla jsme formulovali v jazyce a jako lidé se přeci řídíme jazykovými pravidly. Pokud se tedy budu řídit nějakým pravidlem a toho pravidlo popíšu v jazyce, řídím se vlastně opět větším množstvím pravidel jiných.

⁵ Cílem vizualizace a rozlišení vůbec je připodobnit problém teorii grafů a postupně připravit čtenáře na strukturalizaci, o kterou se pokusím v závěru práce.

Kdykoliv se tedy pokouším fixovat pravidlo, činím tak pomocí výrazů, jejichž význam však fixuji pravidly dalšími. Což je zopakováním téhož jen s přihlédnutím na způsob fixace samotný.

V případě jazyka a užití výrazů je přeci mnohem lépe vidět, jak "snaha" o fixování určitého výrazu pravidlem užití v čase selhává, jednoduchým příkladem budiž například výraz "gay"⁶.

Výraz "gay" se ve 14. století používal ve smyslu "veselý" či "otevřený", později pak jako "okázalý". V 17. století se výraz začal užívat s nemorální konotací a jako "gay woman" byly označovány ženy lehkých mravů a prostitutky. Souvislost s homosexualitou získal až v první polovině 20. století a v současné době opět můžeme pozorovat lehký posun významu tohoto označení. Jen stěží tak můžeme fixovat pravidlo určující samotný význam výrazů, jelikož ten se nezastavitelně mění v čase. Jedná se tedy o podobný případ jako u příkladu s pravidly hry šachy, jen jsme se posunuli na jinou úroveň rozboru.

Poměrně běžně se v historii proměnil význam slova až protipólně. Ani dnes není těžké všimnout si i zdánlivě podivných významových posunů. Nadužívám slov s negativní konotací a spojením s ironií, mohou být významy slov postupně přetransformovány do jejich opaku. Představme si, že oblíbenou reakcí rodiče na špatné zprávy bude ironická poznámka "Tak to je tedy opravdu skvělé!". Jeho potomek, který přejímá jazykové formulace od svého okolí, přijme tuto frázi jako odpovídající reakci na podobné situace. Později začne celá rodina užívat zvolání "Skvěle!" pokaždé, bude-li něco špatně.

Pokud se podobný jev přesune či nezávisle vznikne v širším okolí, zcela pravděpodobně se velmi rychle (klidně během jedné generace) rozšíří a jeho význam se objektivně přesune z dobrých věcí na špatné, ačkoliv z naší perspektivy nám to může připadat zvláštní.

Již dnes je celá řada výrazů, u kterých si posluchač nemůže být zcela jist, zda jich mluvčí užil v tom či onom významu. Velká část výrazů rychle měnících význam koluje především mezi mladší generací, takže si nějakého výrazného posunu většina mluvčích nemusí být ani vědoma. Jistě se najdou lidé, kteří si nechtějí připustit, že se jazyk ve světě vyvíjí a zarytě si budou stát právě na svém určení významu výrazu, ačkoliv dle užívání výrazu většinou mluvčích se objektivně jeho význam mohl již dávno posunout. Nakonec

⁶ D. Rivetling: Paradigm Shift essay on the word „gay“. 2013. Web.

některé „husté“ věci nemusí mít nic společného s konzistencí a za dalších padesát let nemusí nikdo vědět, co to znamená „vygooglit“ stejně jako to nikdo nevěděl před dvaceti lety.

Už zde tedy narážíme na jistou neurčitost ve vymezení významu výrazu tím, že není staticky ukotven a je v čase proměnný či se může lišit mezi společenstvími nebo i vně jednoho společenství mezi jeho podskupinami. Podrobněji se neurčitostí budu zabývat ve čtvrté kapitole této práce.

Wittgenstein ovšem obratem po nastínění nekonečného regresu ve fixaci pravidla dodává, že přeci není možné, aby mechanismus fungoval na bázi nekonečného regresu. Vždyť pokud by tomu tak bylo, nebylo by vůbec možné jednat v souladu s nějakým pravidlem, jelikož bychom se jen neustále utápěli v dalších a dalších návaznostech. Podobně jako při pokusech o vydefinování toho, co znamená „mínit něco promluvou“, jak se o to pokoušel například Paul Grice - by díky nekonečnému regresu nebylo možné nějakou intenci vyjádřit a tak ani komunikovat. Stejně tak jako si vykládat určité pravidlo jako nekonečný řetězec výkladů navazujících pravidel, by znemožňovalo nějaké jednání vůbec interpretovat. Proti naprostému zavržení nekonečných regresů se více rozepisují v šesté kapitole.

1.2 Zdroje účinnosti pravidel

„Jak mohu jednat podle pravidla, když koneckonců cokoli udělám, může být interpretováno jako jednání podle pravidla?“⁷

Předchozí příklady a to, co z nich vyplývá, potírají rozdíl mezi jednáním podle pravidla a jakýmkoliv dalším jednáním, které bychom žádnému pravidlu nepřičknuli. „[...] žádné pravidlo nemůže určit žádný způsob jednání, protože jakýkoli způsob jednání můžeme uvést do shody s pravidlem“⁸. Pro kterékoliv jednání totiž můžu nalézt pravidlo, kterým se řídí a dokonce více než to, můžu nalézt nespočet takových pravidel. Nemělo by po tom tedy vlastně žádný smysl mezi takovými jednáními vůbec rozlišovat.

Co nás vede k řízením se pravidlem? Je schopnost řídit si pravidlem jen typicky lidská vlastnost? Mohou se pravidly řídit i ostatní živočichové? Asi bychom nenazvali pozorovanou/pozorovatelnou pravidelnost v chování živočišných druhů přímo pravidlem

⁷ P. Kořátko: Interpretace a Subjektivita. Str. 435

⁸ L. Wittgenstein: Filosofická zkoumání. Str. 102

jako spíše zákonem přírody. Pravidlo by mělo být oproti zákonu přírody následováno vědomě, abychom mohli rozlišit to, zda byl jednání ve shodě či rozporu s ním. Těžko bychom mohli jednat v rozporu se zákonem přírody, například gravitací. Neboť jednání v rozporu se zákonem přírody by znamenalo, že takový zákon vlastně neexistuje a byl chybně či nepřesně rozeznán - nebylo rozpoznáno dostatečně mnoho indicií.

Sama zákonitost v sobě oproti pravidelnosti obsahuje již určitou nutnost, podmíněnost a kauzálnost. Člověk ji jako zákonitost identifikoval, kdežto pravidla vytvořil zcela účelově. Jednání dle společného pravidla nám umožňuje fungovat více jako celek - jako lidstvo. Jednání dle pravidel umožňuje simplifikovat životní proces, tak aby byl nahlédnutelný od ostatních členů společenství.

"Je to, čemu říkáme "řídít se pravidlem", něco, co by mohl udělat také jenom jediný člověk jenom jedenkrát v životě? [...] Není možné, aby se nějakým pravidlem řídil jedinkrát jen jeden člověk. Není možné, aby došlo jen jedenkrát k jednomu jedinému sdělení, aby jen jedenkrát byl dán nebo pochopen rozkaz atd.

Řídit se pravidlem, učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy jsou návyky (zvyklosti, instituce)...⁹

Jednání podle pravidla tedy podle Wittgensteina není intelektuálním procesem, který by znamenal nekonečnou návaznost výkladů - identifikací navazujících pravidel a jejich postupnou racionalizaci, ale spíš bezmyšlenkovité opakování navyklých způsobů. "Proto je 'řízení se pravidlem' určitá praxe, a být přesvědčení, že se řídíme pravidlem, není: 'řídít se pravidlem'. Jinými slovy, nezáleží tolik na vědomých myšlenkových pohnutkách, ale na samotných vědomých či nevědomých aktech, které lze následně k pravidlu vztáhnout.

Celý proces fungování pravidel se tedy zřejmě odehrává mimo naše vědomé chápání světa a nejsme ho schopni racionálně zdůvodnit právě ve chvíli, kdy nějaké pravidlo následujeme. Wittgensteinovými slovy: „Jestliže se držím pravidla, nevolím. Řídím se pravidlem slepě.“¹⁰

Pravidla fungují, protože dochází k obecné shodě v jednání společenství. To je základem pro jejich platnost. Kdyby tomu tak nebylo a každý by měl svá soukromá pravidla, zbylo by pouze přesvědčení o jejich následování.

⁹ L. Wittgenstein: Filosofická zkoumání. Str. 102

¹⁰ L. Wittgenstein: Filosofická zkoumání. Str. 107

Ve chvíli, kdy lze na jednání členů společenství nasadit nějaký vzorec, je možné se vůbec začít bavit o tom, zda nějaký člen tohoto společenství jedná či nejedná v souladu s tímto vzorcem, který byl předem vypořizován/vydefinován z této shody v jednání daného společenství.

Společenská pravidla, shoda v jednání členů společenství a od ní následně odvozená společenská norma svou podstatou odpovídá lidské konvenci, tak, jak ji definoval David Lewis.

Pro připomenutí:

- „1) Každý člen S dodržuje R
 - 2) Každý věří, že ostatní dodržují R.
 - 3) Toto přesvědčení je pro každého dobrý a rozhodující důvod k tomu, aby sám dodržoval R
 - 4) Členové S obecně preferují stav, v němž všichni zachovávají R – spíše než stav, v němž téměř, ale ne úplně všichni zachovávají R
 - 5) R není jediná možná pravidelnost, která by mohla splňovat předchozí podmínky.
 - 6) V S je splnění 1) – 5) společně známo
 - a) Každý ví, že 1) – 5) platí.
 - b) Každý ví, že a) platí.
 - c) Každý ví, že b) platí.
- Atd. ad infinitum.“¹¹

"Dodržovat R" bychom mohli volně přeložit jako "shodně jednat způsobem Z" nebo "jednat ve shodě s jednáním J".

Stejně, jak se mohou lidé v jednání odchylovat od konvencí a konvenčních přístupů, může být jejich jednání rozpoznáno jako správné či špatné - odpovídající pravidlu či nikoliv. Zkušenost a praxe ("best practice") vytváří ve společenství podobným způsobem normu, která je konvenčně považována za správnou (například zákony, jazyková pravidla, pravidla silničního provozu apod.)

Jednat dle pravidla lze na základě rozpoznání vzorce předchozího jednání. V každém kroku zhodnotíme, jak další krok odpovídá tomu předchozímu. Neustále vyhodnocujeme, jestli naše další kroky odpovídají těm předchozím, které jsou fixovány shodou v jednání. Tedy zjišťujeme, jestli se naše další jednání shoduje s jednáním

¹¹ P. Koťátko: Interpretace a Subjektivita. Str. 438

předchozím. Ona shoda - parametr shodnosti - musí tedy být předem jasně dána. Pravidla tedy nejsou mechanismy, do který svým jednáním naskočíme či z něj vyskočíme.

1.3 Schopnost normativně regulovat jednání

Pokud se bavíme o pravidlech společenských, musí tato shoda být obecnou, shodně musí jednat většina členů společenství, tedy podobně jako u konvence. Jak je možné rozlišit, co je správné či špatné nebo co je v souladu s nějakým pravidlem či nikoliv? Shoda s jednáním, které považujeme za správné je správná, neshoda s ním je špatná anebo také opačně. Určení správného a špatného či dobrého a zlého už určuje společenská norma - všeobecný názor, který je udržován pomocí konvence. To, proč hodnotíme určité věci jako dobré a jiné jako zlé, už je jiná diskuze, obecně ale důvody budou nejspíše vycházet z momentálních požadavků na vývoj společenství - lidskou evoluci. Pokud bychom řekli, že se za dobré považuje to, co vychází z náboženských zákonů a příkázání, neřekli bychom nic jiného, než, že se dobré považuje to, co vychází z nějakých obecných norem, tedy co je obecnou shodou v jednání celého lidstva.

To, že se většinou přikláníme k jednání, které je obecně v souladu s chováním daného společenství, které nás obklopuje, souvisí s tím, jak se učíme jednání. Jako děti jsme se naučili opakovat jednání, které jsme pozorovali.

Jen těžko se můžeme pokusit o experiment, ve kterém bychom nechali dítě ihned po narození bez jakéhokoliv kontaktu s jinými lidmi, abychom pozorovali, jak se bude lišit jeho vývoj od dětí, které v nějakém lidském společenství vyrůstají. A to nejen z důvodů morálních, ale také z důvodů praktických. Lidské dítě by bez jakékoliv pomoci zemřelo. I kdyby již bylo v útlém věku (a ne novorozeně), nebyla by téměř šance na jeho přežití.

Jako lidé se učíme jednání zase od dalších lidí, kopírujeme vzorce chování našeho okolí, našich blízkých, ale i naprosto cizích lidí, kteří na nás nějakým způsobem zapůsobili. Podílíme se na společenských normách naším jednáním či tichým souhlasem, stejně tak jako se podílíme na jejich posouvání jednáním, které s nimi není v souladu. Jakmile většina členů společenství přestane jednat v souladu se svým předchozím jednáním, neznamená to, že jednají ve sporu s normou, ale spíše to, že se společenská norma změnila.

1.4 Kripkeho interpretace a připomínky

Kripke vidí Wittgensteinův přístup jako skeptický - tedy jím formulovaný paradox označuje jako skeptický. Mnoho autorů mu vyčítá, že Wittgensteinovo dílo uchopil za špatný konec, jeho způsob interpretace a z ní plynoucí teze pak někteří z nich ironicky připisují „Kripkensteinovi“.

Pro připomenutí:

"Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání. [...]

Že tu je určité nedorozumění, ukazuje se už v tom, že při tomto myšlenkovém pochodu výklad pro nás odkazuje na další výklad;"¹². Wittgenstein sice takřka ihned odsunul onen paradox stranou, ale Kripke v něm rozpoznal problém týkající se fixace významu samotného. Následné diskuse kolem tohoto paradoxu přinášejí obavu, že je-li tomu tak, potom není možné něco minit výrazem či větou. Jednoduše by nebylo možné fixovat pravidla ani jazyková ani pravidla přiřazení významu.

Právě díky Kripkeho reformulacím a úvahám o „plus“ a quus“, zmíněným ve druhé části práce, se dostala problematika následování pravidla do centra diskuzí. Jeho příklad byl zmíněn už dříve a zabírá se nemožností fixovat například sčítání pomocí konečně mnoha pozorovaných "správných" použití této operace.

„Neexistuje žádný fakt vypovídající o mně, který rozlišuje moje mínění určité funkce výrazem ‚plus‘ [...] a moje mínění vlastně ničeho“¹³

S obdobným přístupem přišel ještě před ním Nelson Goodman, který v podstatě stejný princip vysvětlil na příkladu užívání výrazu „zelený“¹⁴. Celý příklad zde již nebudu uvádět, jelikož by se jednalo jen o omývání téhož, co již bylo zmíněno ve dříve – v případě „plus“ – „quus“, „gay“, či na příkladu s pravidly šachů.

Při svém návrhu řešení skeptického paradoxu následovala předchozí teze Davida Huma.¹⁵ V zásadě jde o to, že nelze rozhodnout o pravdivostních podmínkách výroku

¹² L. Wittgenstein: Filosofická zkoumání. Str. 102

¹³ S. Kripke: Wittgenstein on Rules and Private Language. Str. 21

¹⁴ J. Peregrin: Wittgenstein a pravidla našich jazykových her. Str. 8

¹⁵ S. Kripke: Wittgenstein on Rules and Private Language. Str. 4, 53-67

typu „P znamená X spíše než Y“, protože je nelze podložit žádným faktem. Nabízí se zde tedy otázka, jak je vůbec možný jazyk, když nejsme schopni určit takové základní kameny, jako jsou významy výrazů. Kripke se snaží vyřešit skeptický paradox tak, že se odvrací od faktických podmínek správného jednání podle pravidla. Na místo toho tvrdí, že stěžejní podmínkou pro jednání podle pravidla je obecné přijetí jednání člena společenství svým okolím.

Potvrzuje tím tedy i hypotézu, že se pravidlem nelze řídit privátně a veškerá interpretace musí být vztažena a ověřena okolím mluvčího/jednajícího. Pokud by se někdo řídil pravidlem jenom soukromě, jeho okolí by nebylo schopno toto rozpoznat a zhodnotit, a tedy by se nedalo tvrdit, že se dotýčný nějakým pravidlem řídil.

Na jednu stranu tedy uzná paradox jako pravdivý, ale svým postojem k rozlišení správnosti jednání dle pravidla či fixace významu pro něj vyeskaluje do prázdna, jelikož jazyk není instancí, ve které se dá objektivně rozhodnout. Při akceptaci předchozího potom problém paradoxu, tak přestává mít dopad na funkčnost jazyka (stejně tak i jednání).

2. Konfrontace s Quinem a Davidsonem

Nemožností jasně podložit význam se zabývá také Willard V. O. Quine, který rozlišuje hned několik typů podobných neurčitostí. Stejně jako Kripke či Goodman poukazují na to, že se nabízí více možností, jakému pravidlu přiřazení významu podléhá. Quine dochází ve svých úvahách k velice podobným závěrům. Ačkoliv Wittgenstein svůj skeptický paradox zavrhl, Quine považuje jím klasifikované neurčitosti za neeliminovatelné.

2.1 Nevyčlenitelnost významu

Quine poukazuje na nejasnost vymezení významu. U určité množiny tvrzení nemůžeme jasně určit, zdali jsou z nich vyplývající soudy analytické či syntetické, jelikož nedovedeme účinně oddělit jazykové znalosti od mimojazykových znalostí o světě.

Otázkou tedy je, jestli tvrzení “Mobydick je velryba”¹⁶ samo o sobě implikuje, že “Mobydick je savec” nebo jestli k takovému závěru dojdeme až díky předpokladu, že “všechny velryby jsou savci”. Quine poukazuje na to, že neexistuje žádné kritérium, které by nám dávalo jasnou odpověď na to, zda predikát “být velrybou” již v sobě obsahuje podmínku jeho užití právě jen a pouze na savce – a tvrzení “Mobydick je savec” by tedy bylo pouhým analytickým rozbořením, nebo k podobnému tvrzení potřebujeme mimojazykovou znalost o světě (o velrybách a savcích), že „všechny velryby jsou savci“, externě naučenou mimo jazyk – takový soud by byl tedy nutně syntetický.

Quine říká:

„To je přesně o tom, že nemáme žádný obecný experimentální způsob pro distinkci mezi tím, co směřuje do domorodcových znalostí o tom, jak nějaký výraz aplikovat, a tím, co jde do jeho doplňkových (ostatních) znalostí o záležitostech, týkající se dotčených objektů.“¹⁷

¹⁶ Vycházím z příkladu uvedeného v knize P. Kořátka: Interpretace a subjektivita; Str. 32

¹⁷ W. V. O. Quine: Word and Object. Str. 38

Není možné považovat jazykové znalosti za něco přednostního, jelikož v konečném důsledku není možné rozhodnout, jestli jsme v úsudku použili jen jazykové znalosti či nikoliv. Není tedy jisté to, kolik z našich obecně sdílených znalostí o světě již význam výrazu obsahuje a co všechno musíme předpokládat pro jeho správné užití.

2.1.1 Konfrontace s Wittgensteinem

Quine drží na jiné úrovni rozboru. Obecná shoda v jednání by byla pro Wittgensteina nejspíše předpokladem pro vymezení významu. Quine se zde zaměřuje spíše na původ této shody. Jeho dilema spočívá v tom, je-li tato shoda součástí jazykových pravidel samotných – “užívej predikátu velryba pouze u savců”, či stojí mimo ně a odpovídá tak pravidlům deduktivním.

Ať tak nebo tak, připuštění Wittgensteinova skeptického paradoxu by způsobilo ještě větší problémy, než činí Quinova nevymezitelnost významu. Při všech zachovaných předpokladech, se kterými Wittgenstein paradox formuloval, bychom se ani nedostali k vymezení významu vůbec, kvůli nekonečnému regresi. Pokud ale skeptický paradox vypustíme, začne být problematické právě Quinovo rozlišení. Predikát “být velrybou” jistě užíváme naučeným/navyklým způsobem. Těžko bychom ale hledali obecnou shodu v užívání “bytí velrybou”, tak, abychom mohli rozlišit, zdali už v sobě obsahuje skutečnost, že velryba je savec, či jestli toto přiřazení musí být další naučenou znalostí.

2.2 Nevymezitelnost reference

Dalším typem neurčitosti je dle Quina nevymezitelnost reference. Na základě empirického pozorování není možné rozhodnout, k jakému typu entity (popřípadě k jaké entitě) bylo nějakou promluvou referováno. Na základě pozorování mluvčích jazyka nelze přesně určit, k čemu konkrétně jejich výpověď odkazuje. V následujícím příkladu na okamžik připusťme, že všechny objekty, ke kterým chceme referovat, mohou mít stíny, tedy na okamžik vynechme abstraktní entity a situace.

Petr Kořátko tuto situaci postihl přibližně takto:

Předpokládejme, že máme nějakou interpretační teorii T1, ve které singulárním termínům jazyka L přiřazujeme určité objekty (vytvoříme referenční schémata), všem predikátům potom přiřazujeme třídy objektů.

Dále předpokládejme, že vytvořená referenční schémata spolu s naším pokusem o reprodukci struktury jazyka L jsou dostačující k určení pravdivostních podmínek všech vět jazyka L, tak aby toto určení odpovídalo dostupné evidenci o světě. Tedy, aby věty teorie byly pravdivé právě tehdy, když nastávají okolnosti, za kterých je uživatelé jazyka L považují za pravdivé (tak, abychom měli všechny dostupné důvody k tomu se něco takového domnívat). Takto zafixovanou teorii T1 můžeme považovat za interpretační teorii chování uživatelů L.

Můžeme ale uvážit i interpretační teorii T2, která bude uspokojivou alternativou pro T1, jelikož bude plně vyhovovat dostupné behaviorální evidenci. Získáme ji například tak, že upravíme referenční schémata a objekty T1 systematicky nahradíme všechny přidružené objekty a třídy objektů tak, aby se změny navzájem kompenzovaly a pravdivostní podmínky zůstaly zachovány.

„Omezme se na fyzické objekty, předpokládejme, že každý má svůj stín a uvažujme o této jednoduché permutaci: jestliže v T1 jméno referuje k objektu x, referuje v T2 ke stínu objektu x, a jestliže v T1 je predikát pravdivě aplikovatelný na každou věc, která je P, je v T2 pravdivě aplikovatelný na stín každé takové věci. Pak jestliže podle T1 je nějaká věta pravdivá právě tehdy, když Jan je sňatkový podvodník, je podle T2 tatáž věta pravdivá právě tehdy, když Janův stín je stínem sňatkového podvodníka. Tyto pravdivostní podmínky jsou samozřejmě ekvivalentní: je-li tedy první interpretace ve shodě s behaviorální evidencí, platí to přesně ve stejné míře i o druhé interpretaci”¹⁸

Zřejmě nejznámější Quinův příklad teze o neurčitosti reference je vyslání lingvisty do cizí oblasti, aby tam pozoroval a přeložil jazyk neznámého domorodého společenství. Tento příklad tedy v podstatě uvozuje tezi o neurčitosti překladu. Někdy je mylně označován jako příklad dokazující právě ji, ale jeho merit leží v neurčitosti vymezení reference.

Nyní k podobě příkladu:

¹⁸ Petr Kořátko: Normativita a neurčitost (Ke kritickým poznámkám Tomáše Marvana); Aluze č.3/2001; Web.

Představme si lingvistu vyslaného pozorovat doposud neznámý domorodý kmen, který má za úkol na základě svého pozorování vytvořit příručku překládající jazyk domorodců do svého rodného jazyka. Prozatím neexistuje žádná taková příručka, takže opravdu jediné, co má lingvista/překladatel k dispozici je behaviorální evidence domorodců.

Lingvista vypožuruje, že v přítomnosti králíka některý z mluvčích pronese “Gavagai”¹⁹. Nyní je zřejmé, že výraz “gavagai” nějakým způsobem souvisí s přítomností králíka, ovšem nedá se s jistotou tvrdit, že “gavagai” referuje přímo ke králíkovi samotnému. Domorodý mluvčí by klidně mohl výrazem “gavagai” referovat ke králíkově kůži, k jeho uším, pacičkám, k jakékoliv jeho části nebo dokonce k prostoru, který králíka obklopuje či situaci, ve které se králík vyskytuje.

Ovšem nejsme zde limitováni jen objekty fyzickými, nýbrž i abstraktními. Stejnou nejasnost vymezení bychom našli při promluvách například o situacích. Dejme tomu, že když mluvčí nějakého společenství mluvil o nějaké situaci S, nemohli bychom určit, zdali větou “Tato situace je hrozná” vypovídá o okolním světě nebo tím míní, že “situace, ve které on vypovídá je hrozná” nebo, že “doplňková třída této situace je doplňkovou třídou něčeho hrozného”. Lze si ovšem jen těžko představit, že by někdo mohl v reálné komunikaci úmyslně referovat k doplňkové třídě nebo co všechno vlastně taková doplňková třída označuje.

Toto je možné díky možnosti posunů referenčních charakteristik složek věty pomocí zástupných funkcí, které nezmění okolnosti a tedy ani pravdivostní podmínky dané věty. Referenční schémata se posunou tak, aby byly zachovány pravdivostní podmínky – i po změně objektu reference bude tatáž dostupná evidence dostatečným důvodem pro pozorovatele, aby označil i větu s posunutým referenčním schématem jako pravdivou.

Dle Quina je jedno, o jakých typech instance se bavíme, ale vždy tu bude problém s vymezením reference. Vždy tu bude několik alternativ jejího vymezení (ačkoliv mohou být pouze uměle vykonstruované – jen těžko si lze představit, že by někdo referoval k vesmírnému doplňku nějakého objektu), které bude v souladu s dostupnou behaviorální evidence – pozorováním společenství.

¹⁹ W. V. O. Quine: Word and Object. Str. 29

Na podobném principu postavil Quine i svou tezi o neurčitosti logické formy, která spočívá v nemožnosti externě rozhodnout, jaký logický status byl přiřazen jednotlivým složkám věty (kvantifikátor, predikát, singulární výraz), jelikož různé varianty mohou být stejně dobře podporovány chováním mluvčích.

2.2.1 Konfrontace s Wittgensteinem

Podobně jako v případě následování pravidla, ani v předchozích příkladech není jasné, podle jakého pravidla se člen společnosti vlastně řídí. Dostupná behaviorální evidence je identifikovanou shodou v jednání – nahlédnutí, že se při daných okolnostech člen společnosti vyjadřuje určitým způsobem a referuje k určitým věcem, nám nedává jasnou odpověď na otázku, k jaké části těch věcí se vlastně vyjadřuje, k čemu referuje.

Ačkoliv jsme schopni tuto shodu v jednání identifikovat jako obecnou – věci se mohou shodovat na několika rovinách, nejsme schopni jasně určit, ke které z rovin se právě referuje.

Využijme zde opět jako příklad šachy. Obvykle není zvykem posouvat figurky podle svých možných (předdefinovaných) pohybů políčko po políčko. Je zvykem figurku postavit přímo na své cílové pole.

Představme si, že bychom upravili pravidla hry tak, že bychom předdefinovali pohyb figurky následujícím způsobem: Pokud je za figurkou volné pole, nejprve figurku posuň o jedno pole zpět, potom o jedno pole dopředu a následně s ní pohybuj podle původní (originální) definice jejího pohybu, jinak s ní vždy pohybuj podle původní definice jejího pohybu. Jelikož figurka bude vždy pouze zvednuta a postavena na své cílové umístění, z dostupné behaviorální evidence, získané pozorováním hráčů, nebudeme moci rozlišit, zdali hráli podle původních či nově stanovených pravidel. Pro názornost: v případě, kdyby jeden z hráčů osočil toho druhého, že tah se střelcem, který právě provedl, je v rozporu s pravidly, nemohli bychom jasně říci, ke kterým pravidlům referoval.

V případě uznání skeptického paradoxu bychom se ale dle Wittgensteina opět nedostali tak daleko. V první řadě bychom nemohli vůbec tvrdit, že se hráči nějakým pravidlem vůbec řídí.

2.3 Neurčitost překladu

Quinova teze o neurčitosti překladu je postavená na již dříve zmíněném příkladu nevymežitelnost reference – „Králík“ - “Gavagai”.

Představme si nyní, že do domorodé vesnice byli posláni lingvisté hned dva. Každý z nich připravoval svou příručku bez ohledu na toho druhého. Ale oba dospěli k naprosto odlišným překladům. V některých případech by jejich překlady nesplňovaly požadavek synonymie (kterou bychom od relevantních překladů očekávali). Jednotlivá slova tedy v přeložené větě nemohou být zaměněna, jelikož by měnila její význam, či ji dělala nesmyslnou.

Například v případě výkřiku “Gavagai!” – jež přicházel vždy, když domorodec spatřil králíka (což je naše behaviorální evidence), jeden z překladatelů přeložil tento výkřik jako “Králík!”, kdežto ten druhý jej přeložil jako “Králičí maso!” V případě, že by se jednalo například o ovci, bychom nemuseli rozpoznat, jestli mluvčí mluví o “ovci” (angl. “sheep”) nebo o skopovém (angl. “mutton”).

Za dobu pozorování se překladatel nemusel setkat s případem, kdy se mluvčí chystal sníst ovci. Přepokládejme třeba, že se jedná o vegetariána, který chová ovce pro vlnu. Věta „I don't eat X“ bude pro případ, kdy mluvčí bude X minit „sheep“ pravdivá ve stejných případech, jako když X bude minit „mutton“. Pravdivostní podmínky obou vět budou ekvivalentní. Ale například v případě, kdybychom do věty „X is alive“ doplnili za X „sheep“, věta by byla pravdivá právě tehdy, když by nějaká kontextuálně vhodná ovce byla živá. Oproti tomu, když dosadíme za X „mutton“, byla by tato věta pravdivá pouze v případě, že nějaké skopové bude živé. Protože se výrazem „mutton“ neoznačují živá zvířata (či se jím označuje maso), bude tato věta vždy nepravdivá – leda bychom nějakým záhadným způsobem mohli něco mrtvého považovat za živé. Pravdivostní podmínky těchto vět tedy nejsou ekvivalentní, ale obě stejně dobře mohou být podporovány dostupnou behaviorální evidencí.

2.3.1 Konfrontace s Wittgensteinem

V případě teze o neurčitosti překladu se můžeme dostat do podobně začarovaného kruhu jako v případě přijetí Wittgensteinova skeptického paradoxu. Pokud bychom se pokoušeli zúžit možné varianty tak, abychom získali přesný a jednoznačný překlad, museli bychom se ptát přímo domorodých mluvčích. Dotazováním se/zkoušením různých variant použití výrazu – a následné verifikaci mluvčími bychom se postupně mohli pokoušet kousek po kousku odkrajoval tuto neurčitost. Narážíme zde ovšem na to, že komplexní překlad jazyka není zpracovaný a my nejsme schopni jednoznačně rozklíčovat výroky, kterých by domorodci využívali k takovému vysvětlení.

Očividně by věta “Můj králík má hebkou srst.” – s použitím výrazu “gavagai”, tedy “Můj ‘gavagai’ má hebkou srst” přestala dávat smysl, kdybychom výrazem “gavagai” referovali ke králíčímu masu. Nicméně bychom se zde podobně jako v případě vymezování pravidel a následným nekonečným regresem dostali do situace, že “srst” může referovat k tomu, co obklopuje “králíčí maso”.

Při dotazování se mluvčích a postupném vylučování alternativ, bychom potřebovali již nějaký překlad znát. Pevného určení, ale ani přesto nedocílíme třeba právě kvůli nejednoznačnosti reference výrazů použitých v samotném vysvětlení.

V zásadě by se dalo říci, že se Quinovo postoj vcelku shodují s Kripkeho interpretací Wittgensteinova díla. Oba berou jazyk jako sociální nástroj, popírají možnost absolutního ukotvení významu, oba přesahují doposud sdílené přesvědčení o důležitosti pravdivostních podmínek, jako základních kamenů při určení významu.

Quine se doslova ohrazuje takto:

„Nevyhledával bych vědeckou rehabilitaci něčeho, jako byl starý zápis oddělených a odlišných významů; na tento zápis by měl být raději vnímán jako kámen úrazu, který byl odklizen.“²⁰

Kripke považoval za faktické, že mluvčí ukotvuje význam správným pravidlem, když ho užívá ve shodě s tím, jak jej užívá většina ostatních mluvčích společenství. Quine už nevyžaduje ani jakousi shodu ve společenství, nýbrž mu jde především o dorozumění mezi subjekty. „Co je naprosto faktické je jen plynulost konverzace a efektivnost vyjednávání (interakce) které se ten či onen překladatelský manuál navozuje.“²¹

²⁰ W.V.O.Quine: Pursuit of truth. Str. 56

²¹ W. V. O. Quine: Pursuit of Truth. Str. 43

V souvislosti s tezí o ontologické relativitě musíme odhlédnout od jazyka jako společného nástroje a začít na něj pohlížet spíše jako momentální prostředek relativizace světa. Sám by to chápal jako dodávání smyslu nově vzniklým situacím (které ještě nikdy nenastaly), na základě již dříve ustanoveného.

“Private language” nicméně nebude možná ani po přijetí Quinových tezí (a tedy ani soukromé jednání podle pravidla). Jednoduše nebude mít smysl bavit se způsobu jednání jednotlivce nevztáženému k jednání někoho dalšího. Není zde žádný požadavek na shodu. Pokud se pokusíme interpretovat jednání jednotlivce, nikdy se neubráníme vztahování svých postojů k těm jeho, naopak bez toho bychom ani nebyli schopni nějakou interpretaci vůbec započít.

2.4 Davidsonova radikální interpretace

Davisonovy úvahy o radikální interpretaci vychází především z diskuzí kolem Quinovy teze o neurčitosti vymezení reference a radikálním překladu. Poukazuje na fakt, že ve stejné situaci, jak je překladatel snažící se vytvořit příručku vhodnou k překladu domorodého jazyka do jazyka svého vlastního, se nachází I mluvčí uvnitř nějakého společenství. Donald Davidson ovšem problematiku neurčitosti reference (chceme-li překladu) pojímá z role konzumenta či posluchače. Hlavní roli tu hraje interpretace, která zpracovává cizí promluvu.

Ani v domácím společenství mezi lidmi, kteří sdílí stejný mateřský jazyk, není jisté, že mluvčí užívá slov ve stejném významu jako interpret. Cílem interpretace je tedy zorientovat se ve schématech užívání výrazů mluvčího a rozpoznání toho, co mluvčí zamýšlel svou promluvou sdělit na tomto základě.

Davidson nepřepokládá, žádný sdílený jazyk – který ostatně chybí i lingvistovi a domorodcům v příkladu s králíkem – “gavagai”. Problematickým paradoxem v úvahách o radikální interpretaci je, že interpret není schopen přiřadit význam promluvě mluvčího bez předchozí znalosti jeho přesvědčení, ale tato přesvědčení zase není schopen rozpoznat bez znalosti významu jeho promluvy.

Jelikož si naší interpretací nemůžeme být jistí (respektive není jisté, že naše interpretace je správná), spíše než shrnutím a následným vyhodnocením faktů, probíhá

interpretace jako psychologická hypotéza o záměrech a postojích mluvčího. Tato hypotéza, jako konečná interpretace, je výsledkem nespočtu sémantických “mikrohypotéz” o významech vzájemně se podporujících s hypotézami o postojích mluvčího. Tomuto jevu skvěle odpovídá anglický pojem “bootstrapping”, v našem případě “interpretační bootstrapping”²². Výsledkem takového procesu potom měla být konzistentní hypotéza o způsobu vyjadřování (užívání výrazů a postojů) na jejímž základě budeme nadále interpretovat jeho promluvy.

Pokud bychom mohli předpokládat alespoň elementární shodu užíváním výrazu v základních a jednoduchých případech, mohli bychom na nich začít stavět interpretační hypotézy. I tak se ale nemůžeme ubránit přisuzování promluvám mluvčího významy dle našich vlastních přesvědčení – přednostně ty, které považujeme za správné my sami. Radikální překlad ale nepřepokládá žádnou znalost o postojích či jazyce mluvčího.

Základ pro interpretaci získáme pouhým pozorováním. Naše prvotní interpretační hypotéza se zřejmě bude odvíjet od naší dosavadní životní zkušenosti, ve které námi pozorovaný mluvčí nijak nefiguruje.

Dalším pozorováním či komunikací s “mluvčím” potom budeme upravovat naše původní hypotézy o jeho postojích a následně tak i měnit naší interpretaci jeho promluv. Z různých možných hypotéz budeme vždy nadále pracovat s těmi, které umožní maximalizovat pravdivost přesvědčení mluvčího. Za nejvhodnější bude považována ta teorie, v jejímž světle bude mluvčí vystupovat jako racionální bytost, jejíž postoje odpovídají skutečnému stavu světa. Davidson i Quine tento princip označují jako “principle of charity” (tedy princip vstřícnosti).

Pokud dospějeme do interpretace, ve které se nám jedinec jeví jako nekoherentní a iracionální bytost, máme dle Davidsona napřed hledat vhodnější význam jeho promluvy a, až pokud nelze jinak, snažit se upravit svůj dosavadní obraz o jeho přesvědčeních. Je tedy důležitější zachovat psychologickou teorii přesvědčení (pokud to lze) a překážky bránící správné interpretaci zprvu hledat v teoriích sémantických.²³

²² Pro srovnání se nabízí užití výrazu tak, jak ho vysvětluje prof. J. Peregrin: *Spory o realismus, Hegel a jazyk(y)*; nicméně z jeho výkladu nevycházím. V zásadě jím míním sebe-podporující se proces – účelnost tohoto užití bude zjevná v závěru práce.

²³ Donald Davidson: *Radical Interpretation*. Str. 137

Důležité je si uvědomit, že se zde zaobíráme interpretací promluv jednotlivých „živých“ mluvčích a nikoliv „bezosobních“ jazykových konstruktů. Tímto způsobem tedy lze dvě syntakticky totožné promluvy dvou mluvčích interpretovat naprosto odlišně. Také bychom měli vztáhnout interpretaci i dál než jen na mluvní akty, jelikož interpretovat lze i samotné chování. I v tomto směru se zdá, že Davidsonova metoda dostačuje. Není už však tak jisté, že veškeré naše jednání, které ani nemusíme činit za účelem sdělení, má nějaký význam. Za předpokladu principu vstřícnosti nicméně podobná posloupnost směřující k interpretaci interpretovatelného jednání může fungovat i zde.

2.4.1 Konfrontace s Wittgensteinem

Oproti Wittgensteinovým úvahám se Davidson více přesouvá do hlubších psychologismů. Wittgenstein předpokládá, pro porozumění, následování stejných pravidel komunikace - obecnou shodu v jednání (Pomineme-li popřeny skeptický paradox). Oproti tomu Davidson ve své radikální interpretaci nepředpokládá žádnou konvenčně sdílenou shodu v jednání společenství – nepředpokládá, že mluvčí a interpret sdílí sadu norem a mohou se nějakým způsobem objektivně hodnotit.

„Bez nějaké druhé osoby tu není, jak Wittgenstein mocně navrhuje, žádný základ pro úsudek, že nějaká reakce je špatná/chybná anebo, z toho důvodu, ani správná.“²⁴

Wittgenstein rozlišoval mezi „užíváním výrazu správně“ a přesvědčením, že jeden užívá výrazy správně. Problematická byla Wittgensteinova připomínka, že při možnosti soukromého následování pravidel a tedy „soukromé řeči“, by se rozdíl mezi správným užíváním a přesvědčením o správném užívání setřel. V soukromém jazyce by tedy znamenalo myslet si, že výraz užívám správně ho i správně užívat. Jeho slovy:

„Proto je „řízení se pravidlem“ určitá praxe. A být přesvědčení, že se řídíme pravidlem, není: řídit se pravidlem. A proto se nemůže nikdo pravidlem řídit jen

²⁴ Donald Davidson: Subjective, Intersubjective, Objective. Str. 83

soukromě („privatim“), protože jinak by přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.“²⁵

Davidson si je vědom, že jazyk „je nutně sociální“, jeho radikální interpretace však počítá se vztažením vlastního přesvědčení, které bude momentálně připsáno mluvčímu, dokud nebude vyvráceno evidencí. Jednání podle pravidla by se tedy v případě soukromého jednání objektivizovalo vnějším náhledem.

²⁵ L. Wittgenstein: Filozofická zkoumání. Str. 102

3. Kritické myšlenky jednání podle pravidla

3.1 Neurčitost“ obecné shody v jednání

Wittgenstein sice dává jednoznačně najevo, že není možné, aby bylo pravidlo následováno pouze jednou osobou, nicméně se stejně nabízí dvojí způsob, jak chápat „obecnou shodu v jednání“, kterou stanovil jako základ pro jednání podle pravidla.

Obecná shoda v jednání může znamenat shodu v jednání členů nějakého společenství, což je pravděpodobně způsob, jakým je primárně tento pojem vykládán, nebo může značit obecnou shodu jednání současného s jednáním minulým. Není ovšem zřejmé, že bychom ve druhém případě připouštěli soukromě nahlížené pravidelnosti. Abychom se mohli udržet v mezích Wittgensteinových úvah, i ve druhém případě bychom museli požadovat, aby tato pravidelnost byla rozpoznatelná členy ostatních společenství, či externím pozorovatelem.

Oprostili bychom se tím od potřeby společenské normativity, která je postavena na společenských zákonitostech či na společném jazykovém aparátu, uvnitř společenství jednoho jedince, a rozhodnutí o tom, zdali se tento jedinec choval ve shodě s nějakým pravidlem, by zůstala na pozorovateli, jehož by se už ovšem týkala.

Původní jednání ale žádnou interpretaci nepředpokládá, může se stát naprosto nezávisle. Interpretace je vyžadována až ve chvíli, chceme-li se o nějakém pravidle bavit. Vždyť podle kolika pravidel jednáme, aniž bychom o tom měli sebemenší tušení? Nemusíme o pravidelnosti vědět, dokud ji někdo neodhalí.

Nesouhlasím úplně s tvrzením, že „jednám-li podle pravidla, nevolím“. Pokud by tomu tak bylo, znamenalo by to, že jestliže podléháme přírodním zákonům²⁶, nevolíme a naše existence je jenom hříčkou přírody, v rukou božích či osudu. Ať už je realita jakákoliv, myslím, že by se v tomto bodu ohradila většina lidí, kteří se nechtějí spokojit s takto prostým závěrem a neakceptují ideu nesvobodného osudu. Zdá se mi tedy, že zde Wittgenstein pro zdůvodnění jednání dle pravidla - jako jednání ze zvyklosti použil příliš silné tvrzení.

²⁶ Chápu přírodní zákony jako předpis. Jako řád, podle kterého se věci dějí. Jako pravidlo, se kterým nemůžeme být nic v rozporu.

Wittgenstein přisuzuje následování pravidla návyku²⁷ – navyklému způsobu jednání. Koncept návyku spíše než společenské normě odpovídá právě soukromému následování pravidla. Právě návyk je opakovaný způsob jednání, který je vztažen k jednání předchozímu a nezáleží na tom, kdo na takové jednání nahlíží či ho analyzuje a jestli vůbec.²⁸

Každý z nás může mít naprosto individuální návyk, například dávat pomerančový džus do lednice vždy napravo od mléka. Je to určité pravidlo, kterým se kdokoliv může řídit a přeci si pokaždé může zvolit se tímto pravidlem řídit. Pokaždé se prostě jenom rozhodne udělat to stejné jako naposledy a neměnit své přesvědčení. Slepě se pravidlem může někdo řídit jen tehdy, pokud si neuvědomuje pravidelnost svého jednání.²⁹

Wittgenstein dává jasně najevo, že nepřipouští možnost soukromého následování pravidla:

„Je to, čemu říkáme "řídit se pravidlem", něco, co by mohl udělat také jenom jediný člověk jenom jedenkrát v životě? - A toto je přirozeně poznámka vztahující se ke gramatice výrazu "řídit se pravidlem".

Není možné, aby se nějakým pravidlem řídil jedinkrát jen jeden člověk. Není možné, aby došlo jen jedenkrát k jednomu jedinému sdělení, aby jen jedenkrát byl dán nebo pochopen rozkaz atd.“³⁰

Co například v případě nahodilosti? Co, když rozkaz bude znít „chovej se nahodile“. Jak potom poznáme, co je správný pokus a co nesprávný? V případě, že žákovi řekneme, „piš za sebe náhodná čísla“. Žák napíše řadu 5 5 5 5 5. Jak víme, že první z čísel bylo určeno nahodile a ostatní už jen nevycházely z prvního případu. Potřebujeme znát, co znamená „nahodilost“, ale nepotřebujeme žádnou shodu v jednání. Kdybych v případě vytváření náhodné řady čísel řekl „teď jsem k minulému číslu přičetl pětku, nesmím tedy to stejné přičíst teď, jinak bych nejednal nahodile“, zřejmě by se nejednalo o nahodilost, jelikož bych tím vytvořil určitý parametr výběru, určitou pravidelnost.

Může tedy existovat pravidlo nahodilosti a nevylučují se tyto dva jevy navzájem? Jestliže můžeme tvrdit, že lze někomu přikázat, aby jednal nahodile, nebude jednat ve

²⁷ L. Wittgenstein: Filozofická zkoumání. Str. 102

²⁸ Naopak pokud se zaměříme na zvyklost jako na tradici, budeme se opět bavit o shodě ve společenství.

²⁹ Dle Wittgensteina je jednání podle předpisu „slepé“, dle závěru této práce by to ovšem znamenalo, že jednáme slepě vždy, s čímž úplně nesouhlasím.

³⁰ L. Wittgenstein: Filozofická zkoumání. Str. 102-105

shodě s jiným jednáním přímo. Naopak bude tomu nepřímo, protože tato shoda bude zapříčiněna nesouvislostí s jakýmkoliv jednáním.³¹

Otevřenou otázkou zde zůstává, na jaké úrovni musí být tato shoda? Jelikož samotné psaní náhodných čísel v sobě neskrývá pravidelnost, musíme tuto shodu hledat na další úrovni. Pokud zavrhneme skeptický paradox, není stejně úplně zřejmé, jak hluboko v hledání shody v jednání můžeme zajít.

3.2 Zavržení nekonečných regresů

Důvodem, proč neakceptovat přístup směřující k nekonečným regresům, je přesvědčení, že jako konečné lidské bytosti nejsme schopni nekonečných intencí či rozborů, nejsme schopni následovat nekonečný řetězec pravidel, obzvláště pak chaoticky prolínající se. Toto přesvědčení je dáno zřejmě tím, že jako lidští pozorovatelé se cítíme omezení časem. Viděli jsme, jak se život rodí i skomírá. Toto pozorování je součástí naší zkušenosti, ale náš vlastní zánik, který považujeme za své omezení, nás teprve čeká. Smrt je naším horizontem, který bereme jako něco, co z nás dělá bytosti konečné. Kdy náš zánik přijde, je „jen otázkou času“.

Jak ale zacházíme s časem? Měříme ho. Máme hodiny, stopky, kterým měříme časové úseky. Dožiji se alespoň třiceti let? Šedesáti? Nebo snad devadesáti? Měrná jednotka se nám stala směrodatnou. Už se neřídíme časem, ale pouze jeho nedokonale změřenými úseky, pokud čas chápeme jako oddělitelnou a měřitelnou veličinu. Čím více věcí považujeme za samozřejmé a čím více si tak zjednodušujeme život, za sebou pro další generace pálíme mosty k pochopení původních motivací. Nechci však hodnotit, zda je to tak správně či nikoli, jelikož je to věc přirozená.³²

Jak tedy vzniklo měření času, tak, jak ho dnes používáme? Není snad motivace „den = 24 hodin“ zachytit jednoduše proces jednoho otočení země kolem své osy a změřit dobu od jeho začátku, do jeho konce. Není snad jeden rok proces otočení jednoho objektu – Země kolem jiného objektu – Slunce? Jistě, jsou to věci zřejmé, jsou ale tak zřejmé, že na ně vzpomeneme kdykoliv pomyslíme na čas? Když potřebuju zjistit, kolik času zbývá, než začne přednáška, určitě nepřemýšlím nad pohybem vesmírných těles, spíš se prostě

³¹ Alespoň v ideální světě, kde předpokládáme, že je člověk schopen nahodilosti či, kde nahodilost připouštíme jako nedeterministický děj. V reálném světě člověk zpravidla vybírá jako náhodná velice podobná čísla, ne-li pokaždé ta stejná.

³² Za přirozené zde považuji věci, které vzešly z přírodních dějů.

podívám na hodinky. Dnes již dokonce víme, jak nepřesné je vyměření roku i dne. Jednou za čtyři roky si prostě přidáme jeden den. Budeme si ale muset jednou za čtyři tisíce let přidávat den další, protože zjistíme, že naše přechozí měření bylo nepřesné, nebo že se okolnosti změnily?

Pro fungování společnosti je to sice nevhodný přístup, ale jestliže máme stanovené časové jednotky na základě procesů, můžeme klidně stanovit nové jednotky, odpovídající třeba procesu přenesení elektrického signálu po neuronové síti z palce na pravé noze do mozku průměrně vysokého Evropana. Stejně tak může být časovým úsekem jeden život.

3.2.1 Úroveň identifikace

Stejně tak může být časovým úsekem celá etapa vývoje lidstva. Jde pouze o úroveň, na které se identifikujeme. Pokud budeme schopní se identifikovat s celým lidstvem, najednou získáme mnohonásobně více času na uskutečnění svých záměrů.³³ Nejedná se dokonce ani o nikterak absurdní myšlenkový experiment. Velká míra identifikace občanů s národním hnutím byla například ve fašistickém Německu, kde miliony lidí podlely propagandě. Němci byli ochotni obětovat životy své i svých blízkých pro národní cíle. Jak píše Karl Jaspers ve své knize *Otázka viny*:

„Víme o sobě nejen jako o jednotlivcích, nýbrž i jako o Němcích. Každý z nás je, je-li opravdový, německým národem. Kdo by neznal okamžik ve svém životě, kdy v opozičním zoufání nad svým národem sám sobě říkal: jsem Německo, nebo v jásavém souzvuku s ním: i já jsem Německo!“³⁴

Vlastní život je pro člověka, který se identifikuje právě se svou tělesnou schránkou a svou osobností, oběť nejvyšší, avšak ne tak pro někoho, kdo se vidí pouze jako součást většího uskupení. Nevidím tedy důvod, proč by nemohl existovat člověk, který se identifikuje se vším – s celým vesmírem. Při takovém předpokladu by argument nemožnosti nekonečného rozboru přestával být problematickým, jelikož by daný subjekt měl tolik času, kolik by potřeboval. Nejednalo by se tedy už o problém časový, ale o problém lidské identifikace.

³³ Dozajisté to není nic nepředstavitelného. Existují lidé, kteří jsou schopni dedikovat celý svůj život vyšším cílům. Diktátorské režimy v minulosti úspěšně dokázaly přimět svůj lid identifikovat se se svou zemí a podříditi své cíle cílům své země.

³⁴ Karl Jaspers: *Otázky viny*. Str. 88

Nelze však od nikoho požadovat, aby se začal identifikovat s celým svým okolím jenom proto, abychom se pokusili vybruslit z jednoho problému a s otevřenou náručí přijali tucty dalších. Při takovém předpokladu by se filozofické otázky transformovaly na jiné, ne tolik spjaté s lidskou existencí. Účelnost tohoto myšlenkového experimentu bude poodhalena na konci této kapitoly.

Existence nekonečného regrese v případě „mínění něčeho promluvou“/nekonečného řetězu komunikačních intencí by dle kritiků měla znemožňovat komunikaci, stejně jako nekonečný regres navazování pravidel by znemožňoval nějaké pravidlo vůbec následovat, protože nemáme dostatek času na to verifikovat celý onen nekonečný řetěz.

Domnívám se, že tento problematický regres lze uchopit za jiný konec, a to v podobě probíhajícího procesu, přičemž žádná vědomá změna vlastní identifikace nebude třeba. Chci se vyhnout zavržení nekonečných řetězení, jelikož dle mého názoru skrývají podstatu přírodních mechanismů³⁵. Proto mi připadá jejich zavržení pro vysvětlení určitého jednání jako ukvapené.

Jako lidské bytosti nejednáme bez racionalizace³⁶, alespoň se o ni pokoušíme. Hledáme důvody před tím, než něco uděláme, zvažujeme varianty a zhodnocujeme. Považování některých důvodů za „správné“ má zase své důvody a stále se přitom jedná o vědomí myšlenkový proces. Také zde bychom se tedy dostali do problému s nekonečným regresem, ale i přesto jsme schopni jednat. V každém kroku verifikujeme, ať už vědomě se svými názory či nevědomě se svou zkušeností a intuicí. Nepřipuštění nekonečných regresů v jednání, by teoreticky znemožňovala jakékoliv jednání, což je v rozporu s obecnou představou, že jednáme.

3.2.2 Rozlišovací schopnost

Lidský zrak a mozek je schopen zaznamenávat vizuální vjemy s frekvencí cca 55 - 80 Hz. Z okolního světa vnímáme zrakem asi 55-80 snímků za vteřinu a nejsme tedy schopni vnímat celou kontinuitu pohybu, ale jenom omezený počet momentů během jedné vteřiny. Avšak nesnažíme se popírat plynulost pohybu samotnou, jelikož nám naprosto dostačuje to, co jsme schopni vnímat.³⁷

³⁵ Do přírodních mechanismů zahrnuji i lidské chování.

³⁶ Což však neznamená, že jednáme racionálně. Pro srovnání Dan Ariely: The Upside of Irrationality.

³⁷ A. B. Watson: High Frame Rates and Human Vision: A View Through the Window of Visibility. Str. 1-5

Proč neaplikovat stejný úhel pohledu i na zdánlivou nemožnost komunikace či následování pravidla. – Ta malá část, kterou jsme schopni vnímat, nám naprosto dostačuje pro fungování lidské komunikace či k tomu vědomě se rozhodnout a podřídit se v tu a tu chvíli pravidlu, ať již je ono samo jakkoliv pomíjivé. Dovedeme se dívat na filmy, které nám připadají jako záznamy reality, nikoliv sekvence statických obrazů. Náš mozek si s tím bez problému poradí a dodá filmu smysluplnost. Jsme schopni tyto obrazy spojit, protože i v realitě vynecháváme její částičky a pokud se něco nachází právě v tom kousku, který jsme vynechali, nemáme šanci to poznat.

Stejně tak jsme schopni vynechávat určité detaily, které nás doprovázejí v našem jednání. Vnímáme jenom část podmětů. To, že si něco nejsme vědomi, tedy přeci neznamena, že je to nemožné. Úroveň našeho náhledu se může lišit, jako jednotlivci dokážeme každý rozlišovat trochu jiné spektrum věcí. Vysoce postavený manažer má jenom malou představu o tom, co vlastně dělá zaměstnanec, který k sobě v továrně montuje jednotlivé díly. Ale tento zaměstnanec také ví pramálo o povaze práce vrcholových manažerů. Každý dokáže rozlišit jinou část, ale společně tvoří jednu společnost. Všichni dohromady tvoříme lidské společenství, jehož součástí je celá varieta vrstev, z nichž každou dokáže rozlišit jenom určitá část z nás. Jsme limitováni tím, kolik jsme si schopni uvědomit.

3.3 Psychologický náhled

Co má být psychologicky nerealistický požadavek? Kritici pokusů Paula Grice formulovat teorii intencionální sémantiky se vymezili vůči jeho prvotní definici významu zamýšleného mluvčím z důvodu psychologické nereálnosti. Argument se zdá jasný: není možné očekávat od mluvčího, aby měl sekvenci nekonečně navazujících záměrů pokaždé, když se snaží cokoli sdělit. Stejně tak lze kritizovat i skeptický paradox, jelikož není možné, aby si člověk vědomě zdůvodnil každé pravidlo a pravidla na něj navazující při jejich nekonečném počtu.

3.3.1 Nevědomí

Rakouský psycholog, psychoanalytik a neurolog Sigmund Freud přisuzoval největší část naší psychické aktivity právě nevědomí, které společně s podvědomím a

vědomím konstituuje duši člověka. Je až podivuhodné, jak se Freud ve své knize Výklad snů trefuje do slepého místa, které je důvodem zavržení nekonečných regresů:

„Je zcela správné, že nevědomá přání zůstávají vždy činná. Jsou cestami, které jsou vždy schůdné, kdykoliv jich užije jisté množství vzruchů. Je dokonce vynikající zvláštností nevědomích pochodů, že jsou nezničitelné. V nevědomí nelze nic dokončit, nic není minulé nebo zapomenuté.“³⁸

Jistě měl na mysli, že se v nevědomí skrývají spíše postoje či přání vycházející z předchozích traumat, než nekonečné řetízky intencí, nicméně i tak nám zde dává najevo existenci nikdy nekončících a nesplnitelných přání, která se projevují v našem veškerém jednání, ale zůstávají nám přesto skryta v každodenním životě.

Takováto šedá zóna našeho jednání se zjevně utváří naší zkušeností – plynutím času. Ve Freudově hledáčku byly zřejmě především nevšední události v životě, jelikož ty v nás zanechají určité stopy, které nás odklání od běžnosti v každodenním životě. Nicméně pouze nevšednost těchto událostí je to, čím se liší od naší veškeré zkušenosti. Stejně jako traumatizující zážitky zanechávají stopy v našem nevědomí, zanechává je i naše běžná zkušenost. Jen díky svojí „neodlišnosti“ nebyla dlouho dostatečně zajímavá pro podrobnější zkoumání. Dnes jsou její důsledky zkoumány ve větším měřítku behaviorismem.

Každá zkušenost nás utváří³⁹, ukládá se do našeho nevědomí a malá z ní uvízne v našem vědomí. V každém dalším okamžiku už jsme jí ovlivněni a spolupodílí se tak na naší další percepci světa.

³⁸ Sigmund Freud: Výklad snů. Str. 349

³⁹ Zkušeností zde označuji i vlastní jednání – stejně tak dění či tok času

4. Alternativní konstituce světa

4.1 Rozlišení procesů – „věcí, které se dějí“

Co nám dává jistotu, že jednoduché sdělení mluvčího končí interpretací posluchače? Čím oddělujeme samotnou komunikaci od toho, co po ní následuje? Nenese se nakonec každý náš záměr dál v našem jednání?

Když se rozhodnu být dobrým člověkem, ať už „být dobrým“ znamená cokoliv, jedním potom tak, abych „dobrým“ byl. Toto je celkem jasné, prostě dále jedním konkrétním způsobem.

Když se však rozhodnu někomu sdělit P a P mu v jeden okamžik sdělím, jak vím, že zbytek života se v mém jednání toto rozhodnutí nadále neprojevuje? Představme si to, jako kdyby se na pozadí rozběhl určitý proces, který přestáváme vnímat, ale i nadále nás v našem jednání ovlivňuje. Spustil se podprogram, který běží paralelně s „hlavním programem“ a na blíže nespecifikovaných místech mu přilévá vstupní data.

Pokud jsem se k něčemu rozhodl a to učinil, není možné, abych si to rozmyslel potom, co se to již stalo. Není možné vzít svůj záměr zpátky a tento podproces zastavit. Není možné, abych tím nebyl ovlivněn. A není možné toto ovlivnění, ať už je jakkoliv zásadní či banální, ze sebe strhnout. Už tu bude navždy, dokud tu budu já, i s každým dalším okamžikem.

Každou chvíli jsme vlastně někým trochu jiným. Celý život máme stejný rodný list, ale vyvíjíme se, ať už fyzicky či duševně. Co tvoří naše těla, naši osobnost? Jsou to naše orgány? Jednotlivé buňky, které tvoří společně jeden takový orgán? Mohou to být chemické procesy, které v buňkách probíhají. Nebo třeba atomy, jejichž elektrony neposedně kmitají zdánlivě bez důvodu. Nejsme konečně výsledným procesem všech těchto procesů. Vždyť i my sami jsme jen součástí dalších rozsáhlejších procesů. Jako jednotlivci jsme spoluvytvářející součástí nějaké komunity a místa, tvoříme shluky, města a státy. Společně s ostatními živými organismy jsme součástí Země a v celém procesu vývoje se podílíme na jejím formování. Na zemi můžeme bez ostychu pohlížet jako na živý organismus. Jako lidstvo vytváříme města, která každé hrají svou roli, ať již obchodní, průmyslovou či vládní. Na cestách proudíme jako krev v žilách, nosíme sebou materiál podobně stejně jako krvinky v krevním řečišti.

V situacích bližších naší rozlišovací schopnosti můžeme jasně rozpoznat příčinu a následek, avšak pokud se na podíváme na situaci, která je podobná, avšak se odehrává na úplně jiné úrovni, nebudeme je schopni rozpoznat. Naše rozlišovací schopnost nám to nedovolí.

Když se vrátím k příkladu s Manažerem a dělníkem:

Představme si situaci, kde zaměstnanec vybere do přístroje špatný typ šroubu, protože se linka zasekla a někdy se při opravě zpřehází krabičky s šrouby. Všichni ostatní dělníci to pochopí, rozpoznají příčinu i následek vzniklé situace, avšak je za manažerovou rozlišovací schopností přijít na totéž.

Stejně tak, pokud manažer vybere špatného vedoucího oddělení, protože někdo v oddělení lidských zdrojů zpřeházel přílohy k životopisům. Vedení společnosti bez problému rozpozná příčinu a následek, kdežto dělník bude jenom nevěřicně kroutit hlavou nad jeho neschopností.

Podobně můžeme chápat, proč jeden řidič pustil druhého před sebe ve zúženém úseku silnice, ale bude nám trvat velice dlouho, než přijdeme na to, jakým způsobem se řadí krvinky v žilách. A pravděpodobně budeme přisuzovat tento jev nahodilosti jen proto, že je za naší rozlišovací schopností.

Mohli bychom se podobným způsobem zaměřit i na utváření statické hmotné podstaty a tvářit se, že procesem nejsme. Není tento pohled však zavádějící? Vždyť i kámen⁴⁰, který se zdá být stálý, byl dříve součástí skály a jednou bude proměněn na pouhý prach. Tento proces jen trvá tak dlouho, že přesahuje naší lidskou rozlišovací schopnost a v každodenním životě si ho nepřipouštíme.

4.1.1 Stálost abstraktních idejí

Co abstraktní ideje, zákony matematiky a další podobné nefyzické entity, jsou ty stálé? Obávám se, že ne. Jejich proměny jsou jen daleko za naší rozlišovací schopností. Jsou to přeci představy tak specificky lidské, teorie formovány lidmi po celá tisíciletí. Budou tu, až nebude žádného lidstva? Pokud jsou obecně platné, tak by tu přeci měly zůstat i nadále ve své plné síle. Avšak budou tu stále, když už se o nich nebudeme moci bavit? Když už nebude lidí, kteří by na nich mohli stavět své úvahy. Je těžké si představit,

⁴⁰ Zde se nabízí srovnání s J. P. Sartrem, který naopak vidí kámen jako něco stálého, co bylo, je a bude kamenem. Pro srovnání *Bytí a nicota*

že by někdy neplatilo, že $1+1 = 2$.⁴¹ Člověku se to zdá až absurdní. Není však nic zvláštního, že si bytost vyrůstající v prostředí, kde by jen blázen řekl, že, když k jednomu kameni přidám další kámen, nebudu mít kameny dva, nedovede připustit, že by tomu bylo jinak. Ovšem není v našich silách princip jakési „absolutní nestálosti“ racionálně uchopit, natož rozhodnout. Zajisté ale existují alternativní úhly pohledu i na matematiku či fyziku. Jsme konfrontováni s problémy, které neumíme řešit. Otázkou je, jestli jsme je doposud nevyřešili jenom proto, že nikdo nenašel postup, který ovšem je možné nalézt, nebo zda jsou naše nástroje pro práci se světem přeci jenom v některých ohledech nedokonalé a nejsou schopny svět rozebrat.

4.2 Svět jako fraktální struktura

Veškeré úvahy o možné hloubce následování pravidla či o čase zmíněné dříve v práci mají společného něco netriviálního. Ať už se bavíme o možném rozvoji a hledání pravidla, které mi dovoluje interpretovat pravidlo jiné, nebo o čase, který je výsledkem „věcí, které se dějí“, (viz. podkapitola 4.1) máme tendenci na tyto jevy pohlížet čistě lineárně. Z pragmatických důvodů je tento přístup zajisté vhodný, jelikož náhled na ně značně ulehčuje, nicméně také skrývá důležité poznatky, po kterých prahneme, jako kdyby nám byly úmyslně a násilně zatajeny. Jediný, kdo je ale před našimi zraky skrývá, jsme my sami.

Jsme schopni označit pravidelnosti tak, jak je momentálně rozpoznáváme, nikdy ale nemáme jistotu, že nebudeme muset naše popisy dříve či později upravit, protože se stane něco, co je v rozporu s naším pravidlem, tak, jak jsme ho popsali. Někteří lidé mají tendenci označovat tyto události, které jsou v rozporu s jejich pravidly, jako výjimky a drze tak trvat na svém „pravidle“. Tvrzení, že „výjimka potvrzuje pravidlo“ je kruhové. Výraz výjimka už je spojen s pravidlem. Je to jako kdybychom na chvíli zavřeli oči a dělali, že se nic nestalo.

Vznikají tak neustále ořezávané vědecké teorie, které nakonec fungují jenom v ideálních podmínkách (ideálních samozřejmě pro ně samotné).

⁴¹ S. Kripke: Wittgenstein on Rules and Private Language. Str. 100

Však pokud nechám žáka přičítat jedničku od 0 do 10 a on napíše posloupnost „1 2 3 4 6 7 8 9 10“⁴², neřeknu, že jednal podle pravidla „přičítání jedničky“, jelikož alespoň v jednom případě jednal v rozporu s ním.

Popis pravidla je zachycení určité šablony, určitého paternu⁴³, přímo se nabízí slovo *pravidelnost*, *řád*. Všichni badatelé, vědci a hledači vlastně hledají v základu totéž, hledají patern. Psychologové rozlišují šablony chování různých typů lidí. Biologové hledají pravidelnosti ve vnitřních chodech živých organismů nebo odhalují šablony chování celých druhů. Lékaři zkoumají, podle jakých zákonitostí reaguje lidské tělo nebo tělo nějakého živočicha. Ekonomové se snaží na základě tržních paternů předpovědět pohyb ceny. A to jsou jen některé příklady náhledu na věc. Příkladů je jistě více ať už do rozpětí oborů či hloubky jejich zkoumání.

Podle jakých pravidel funguje čas? Umožnilo nám nalezení takového pravidla předpovídat čas⁴⁴/budoucnost? Takové pravidlo by ukazovalo jak dál, bylo by jako pravítko přesahující papír, takže bychom mohli tužkou táhnout, až kam se nám zlíbí. Je-li šablonou, podle které se věci dějí chaos, skrývá se za chaosem nějaká pravidelnost? Stejně, jako v příkladu, kde jsme chtěli po žákovi psát náhodná čísla. Jak hluboko budeme muset kopat, než nalezneme řád.

Z úvah o rozlišení procesů v minulé kapitole se zdá, že mezi jakýmikoliv rozlišenými procesy existuje jakýsi isomorfismus. Jejich důležitost, či dopad je v konečném důsledku úplně stejný, jelikož vždy souvisejí se stejným počtem dalších procesů. Stejně tak je každý „podproces“ z tohoto hlediska podobný svému „nadprocesu“ a se celková struktura se tak vyznačuje svou soběpodobností.

Takto popsaná struktura světa je fraktálního⁴⁵ charakteru, postavená na elementární bázi - elementárních pravidlech fungování světa, která svou podstatou nabývá složitosti pro nás nerozlišitelného chaosu.

Netvrdím ale, že takto formované procesy světa jsou z lidské perspektivy deterministické či perfektně předpovídatelé, naopak z jejich podstaty je jasné, že je můžeme zkoumat do hloubky, v některých případech s vysokou přesností, ovšem nikdy

⁴² Pro jistotu podotýkám, že v řadě chybí číslo 5.

⁴³ Z angl. *pattern* – vzorec, struktura

⁴⁴ Čas je tu opět použit jako označení pro dějinnost světa

⁴⁵ Fraktál je autoreferenční struktura, která se vyznačuje svou soběpodobností; formálně definovaná je v geometrii, teorii množin či topologii. Cíleně zde uvažuji o jejím rozvoji jako nekonečném.; Nerad bych se v rámci této práce pouštěl do dalšího pokusu o vysvětlení fraktální struktury, jelikož mi šlo jen o to zachytit tu pro mě nejpodstatnější ideu s fraktály spojenou.

je nebudeme schopni nahlédnout celé. Jediné, o co se můžeme pokoušet je maximalizovat naše porozumění a odhady, které však nikdy nebudou stoprocentní.

Závěr

Veškeré úvahy o následování pravidel se už neobešly bez psychologických pojmů. I z pokusu o fraktální kompozici světa vyplývá, že mysl jednotlivce je důležitým faktorem pro rozhodnutí toho, co z pragmatických účelů v lidských společenstvích a jejich normativizovaných systémech za správné považováno je a co není. Nechci však tvrdit, že je to jediný způsob, jak problematiku uchopit, je to pouze ten, který v současnosti získal větší popularitu. Fraktální koncepce světa nám dává určitou svobodu, stále se v ní totiž nabízí prostor pro detailní zkoumání jakékoliv úrovně, a nelze tvrdit, že by zrovna ta či ona úroveň rozboru byla ta správná či špatná bez vztažení k jejímu dalšímu účelu.

Existuje spojitost mezi všemi “věcmi, které se dějí” (výše označené jako procesy). Tato spojitost je založena na soběpodobnosti fraktálního typu celého všeobsažného procesu vývoje (či pokroku/toku času). Naše jednání už implicitně následuje určité paterny – pravidelnosti, z nichž některé jsme již rozpoznali a jiné ne. Toto následování pravidelností se děje mimo naše jazykové uchopení. Náš nedokonalý jazyk nám kompozičně dovoluje říci zdánlivě nekonečně mnoho o momentálně konečném počtu či stavu věcí.

Rozcháším se s Wittgensteinovým předpokladem, že filozofické problémy pramení pouze z nepochopení funkcionality našeho jazyka. Všechny otázky, které si klademe, jsou podle něho jen nesmyslným řetězením slov. Nedomnívám se totiž, že je to pouze kompozičním problémem jazyka ale kompoziční povahou světa. Jazyk je jenom nedokonalým nástrojem, na který lze pohlížet jako na samostatný proces, ať už v rámci společenství, či jednotlivce. Kdykoliv se pokusíme jazykem postihnout nekonečně rozvinutý děj, skončíme jenom u nedokonalých pokusů vyjádřit něco, co jazykem postihnout nelze. Jazyk je nástrojem uchopení světa, který z pravidel tohoto světa vznikl. Jeho užívání pro řešení některých filozofických problémů je mnohdy podobné tomu snažit se zašroubovat trojdimenzionální šroub dvojdimenzionálním šroubovákem.

Seznam použité literatury

- Ariely**, Dan. *Jak drahá je intuice*, Praha: Práh. 2011. Print. (v orig. *The Upside of Irrationality: The Unexpected Benefits of Defying Logic at Work and at Home*)
- Becker**, K.. „Understanding Quine’s Famous Statement“ *Erkenntnis* 55. (2001): 73–84. Web. 10 Mar. 2014.
- Davidson**, Donald. *Subjective, Intersubjective, Objective*. New York: Oxford University Press, 2001. Print.
- Davidson**, Donald. *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Clarendon Press, 2001. 227-242. Print. (*The Inscrutability of Reference*)
- Freud**, Sigmund: *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov. 1999. Print.
- Jackman**, R.: „Radical interpretation and the Permutation Principle“. *Erkenntnis* 44. no. 3 (2000): 317-326. Web.
- Jaspers**, Karl: *Otázka viny*. Praha: Academia. 2006. Print.
- Jónsson**, Ó. P.. „Quine and Kripke’s Wittgenstein“. *University of Iceland*. 2000. Web. 15 Apr. 2014.
- Kotátko**, Petr. *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia. 2006. Print.
- Kotátko**, Petr. „Normativita a neurčitost (Ke kritickým poznámkám Tomáše Marvana)“ *Aluze* 3. (2001). 10 Feb. 2014. Web.
- Kripke**, Saul. *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Cambridge: Harvard University Press. 1995. Print.
- Peregrin**, Jaroslav. „Wittgenstein a pravidla našich jazykových her“, *FLÚ AV ČR & FF UK*. 2008. 8 Mar. 2014. Web.
- Quine**, W. V. O.. *Pursuit of Truth*, Cambridge: Harvard University Press. 1990. Print.
- Quine**, W. V. O.. *Word and Object*, Cambridge: The MIT Press. 1979. Print.
- Rivetling**, D.. *Paradigm Shift essay on the word „gay“*. 2013. 10 Feb. 2014. Web.
- Watson**, A. B.. „High Frame Rates and Human Vision: A View Through the Window of Visibility“. *SMPTE Mot. Imag.* (2013). 2013. 1-4. Web.
- Wittgenstein**, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR. 1993. Print.